

Koloniale geschiedenis

Hoorcollege over Nederland en de Europese expansie overzee

Door Leonard Blussé en Piet Emmer

nrcacademie>

Illustraties cover:

Boven:

Olieverfschildering door Andries Beeckman
voorstellend Het Kasteel Batavia gezien van Kali Besar West

Onder:

Olieverfschildering door Frans Jansz. Post
voorstellend Gezicht op Olinda, Brazilië 1662.

nrcacademie➤

Onder de naam NRC Academie organiseert de krant speciaal voor abonnees evenementen met een educatief karakter. Een uitdagende selectie cursussen, lezingen, debatten, hoorcolleges en reizen op het gebied van cultuur, maatschappij en persoonlijke ontwikkeling vindt u regelmatig in de krant en op nrclux.nl/academie

De hoorcolleges van NRC Academie worden geproduceerd i.s.m. Home Academy Publishers, uitgeverij van hoorcolleges en luisterboeken op CD en als download. Kijk voor meer informatie op www.home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. Studium Generale Universiteit Leiden. Het Studium Generale van de Universiteit Leiden verzorgt een interdisciplinair aanbod van lezingen en symposia op wetenschappelijk en cultureel gebied.

Kijk voor meer informatie op: studiumgenerale.leidenuniv.nl

Opname:

Sandro Ligtenberg
(Leiden, september & oktober 2011)

Stem inleiding:

F.C. van Nispen tot Sevenaer

Mastering:

Frits de Bruijn

Vormgeving:

Aad van den Berg, Bart de Jong

Productie en vermenigvuldiging:

GZ Digital Media A.S.

ISBN 978-90-8530-105-9

NUR 77, 78

Copyright © 2012

**Leonard Blussé van Oud Alblas &
Piet Emmer**

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Prof. dr. Leonard Blussé van Oud Alblas rondde zijn studie Sinologie te Leiden (1965-1970) af met een vijfjarig verblijf in het Verre Oosten waar hij antropologie (Taiwan University, 1970-1971) en geschiedenis studeerde (Kyoto University, 1972-75). Na enige jaren werkzaam te zijn geweest bij het Bureau Indonesische Studies te Leiden kwam hij in dienst bij de sub-faculteit geschiedenis (Universiteit Leiden) waar hij sinds 1998 de leerstoel voor de geschiedenis van de Europees-Aziatische betrekkingen bezet. In datzelfde jaar ontving hij de Gouden Uil voor zijn non-fictie boek *Bitters Bruid*. Hij doceerde aan Princeton en Harvard University en is sinds 1999 als gasthoogleraar in de geschiedenis van de overzeese Chinezen verbonden

aan het Nanyang Research Institute van Xiamen University in China. Hij schreef en redigeerde meer dan 50 boeken en 100 artikelen, merendeels op het gebied van de Oost- en Zuidoost Aziatische geschiedenis.

Prof. dr. Piet Emmer studeerde geschiedenis en economie te Leiden. Hij was werkzaam aan de Universiteit van Amsterdam (Faculteit der Economische Wetenschappen) en promoveerde aan die universiteit in 1974. Daarna was hij tot 2009 werkzaam aan de Universiteit Leiden, als bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de Europese expansie en de daarmee verbonden migratie. Daarnaast was hij van 1 september 2005 tot 1 september 2007 als bijzonder hoogleraar verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde. Voorts was hij Visiting Fellow te Churchill College in Cambridge, het Wetenschappelijk kolleg te Berlijn en het Netherlands Institute for Advanced Study in

Wassenaar. Als gasthoogleraar was hij verbonden aan de University of Texas, Austin, de Universität Hamburg en de Université de Bretagne-Sud. Lid van de redactieraad van het *Journal of Imperial and Commonwealth History*, *Journal of Caribbean History*, *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas*, *Studien zur historischen Migrationsforschung*. Publikaties: (eds), *European Expansion and Migration* (Oxford, 1992), *The Dutch in the Atlantic Economy, 1500-1850* (Aldershot, 1998) en *De Nederlandse slavenhandel, 1500-1850* (Amsterdam, 2000) en samen met Hans Wansink, *Wegsturen of binnenlaten? Tien vragen en antwoorden over migratie* (Amsterdam, 2005). In 2011 verscheen *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe* (Cambridge) geredigeerd door Bade, Emmer, Lucassen en Oltmer. Piet Emmer is in 2004 benoemd tot gewoon lid van de *Academia Europaea*, waar hij voorzitter is van de sectie Geschiedenis en Archeologie en lid van het bestuur.

I N H O U D S O P G A V E

CD 1

West-Europa aan de vooravond van de expansie overzee (Blussé)

- H1. Inleidende opmerkingen over de betekenis van de Europese expansie (track 2-4)
- H2. Van middeleeuwen naar renaissance (track 5-7)
  - H3. *Cap d'Asie*: de maritieme handel in Noord- en Zuid-Europa (track 8-9)

CD 2

De Iberiërs en de expansie naar het westelijk halfrond (Emmer)

- H4. Waarom Spanje en Portugal? (track 1-4)
- H5. De uitwisseling van mensen, dieren, planten en ziektes tussen Europa en de Nieuwe Wereld (track 5-7)
- H6. De eerste Nederlandse vaarten in het Atlantische gebied tot de oprichting van de West-Indische Compagnie in 1621 (track 8-10)

CD 3

Portugal en de expansie naar het oostelijk halfrond (Blussé)

- H7. De opkomst van een maritieme mogendheid (track 1-4)
- H8. De handelswereld van Moesson Azië (track 5-8)
- H9. Stichting, bloei en verval van de *Estado da Índia* (track 9-12)

CD 4

Het Caribische gebied, de WIC en de slavenhandel (Emmer)

- H10. De Nederlandse koloniën in de Nieuwe Wereld: Nieuw-Nederland, Nederlands-Brazilië en de Antillen en Guyana's (track 1-4)
- H11. De zwakte van de W.I.C. en de oprichting van de tweede W.I.C. in 1674 (track 5-7)
- H12. Migratie en slavenhandel naar de Nederlandse koloniën in het Atlantische gebied (track 8-10)

CD 5

De VOC in Azië: 1600-1800 (Blussé)

- H13. Institutionele vernieuwingen in de overzeese handel (track 1-4)
- H14. Het handelsnetwerk van de V.O.C. in Azië (track 5-10)
- H15. Van zeemacht naar koloniale mogendheid (track 11-14)

CD 6

De West en de afschaffing van de slavernij (Emmer)

- H16. De protesten tegen de slavenhandel en slavernij (track 1-4)
- H17. De dekolonisatie in Noord- en Zuid-Amerika en de slavenopstand in Saint-Domingue (Haïti) (track 5-7)
- H18. De afschaffing van de slavenhandel en de slavernij (track 8-11)

CD 7

Van wingewest tot creschuld: Nederlands-Indië in de negentiende eeuw (Blussé)

- H19. De exploitatie van een wingewest (track 1-6)
- H20. De liberale hervormingen: successen en uitwassen van de koloniale samenleving (track 7-8)

CD 8

Het moderne imperialisme (Emmer)

- H21. De voorlopers van het moderne imperialisme en de *scramble for Africa* (track 1-3)
- H22. De theorievorming: Hobson, Marx, Schumpeter, de *dependentistas*, Gallagher/Robinson, Wallerstein en Hopkins (track 4-6)
- H23. Was er een Nederlands imperialisme? (track 7-9)

CD 9

De laat-koloniale staat, van ethische politiek tot wereldoorlog (Blussé)

- H24. De ethische politiek (track 1-3)
- H25. De opkomst van de nationalistische beweging (track 4-6)
- H26. Het glazen huis: de nadagen van Nederlands-Indië (track 7-10)

CD 10

De dekolonisatie (Emmer)

- H27. De dekolonisatie van handelsposten, plantagekoloniën, vestigingskoloniën en bestuurskoloniën (track 1-3)
- H28. De dekolonisatieoorlogen: Nederlands-Indië, Vietnam, Algerije en zuidelijk Afrika (track 4-8)
- H29. Kolonialisme, neokolonialisme en de rijkdom van het Westen (track 9-11)

CD1: West-Europa aan de vooravond van de expansie overzee

In de afgelopen 500 jaar is met schokken en stoten de basis gelegd voor de wereld-economie waarin tegenwoordig alle landen in meer of mindere mate economisch en politiek betrokken zijn. Tot het begin van de twintigste eeuw heeft Europa's expansie overzee een hoofdrol vervuld in dit globaliseringproces. De koloniale geschiedenis van Nederland kan slechts begrepen worden tegen de achtergrond van deze ingrijpende historische ontwikkelingen.

De spectaculaire ontdekkingen van de nieuwe scheepvaartroutes naar Amerika (1492) en India (1498) lagen ten grondslag aan de Spaanse en Portugese overzeese rijken die daar in de zestiende eeuw gesticht werden. Toen een eeuw later ook Engeland, Nederland en Frankrijk zich stortten in het overzeese avontuur, volgde mondiaal een koloniale machts-uitbreiding gebaseerd op handelspolitiek, overheersing en ongelijkheid. Geen werelddeel is in de andere continenten zo diep binnengedrongen als Europa. Na de afloop van de Tweede Wereldoorlog werden in 25 jaar tijd alle Europese koloniën ontmanteld.

CD1: West-Europa aan de vooravond van de expansie overzee

De overzeese geschiedenis kan vanuit verschillende gezichtshoeken bestudeerd worden. In deze lezingenreeks verdelen wij de collegestof naar tijd (voor en na 1800) en plaats (oostelijk en westelijk halfrond). De periode voor 1800 werd gekenmerkt door ontdekking, verkenning en verovering van overzeese markten. Daarna veranderden de machtsverhoudingen ingrijpend als gevolg van de industriële revolutie en de staatsvormingsprocessen in Europa. Tot ver in de twintigste eeuw legden de koloniale mogelijkheden hun wil op aan de omliggende volkeren.

Na een beknopte definitie van sleutelbegrippen als kolonialisme en imperialisme komen de ingrijpende veranderingen aan bod die aan het einde van de middeleeuwen en het begin van de renaissance in Europa plaats vonden. Tenslotte wordt verklaard waarom het proces van Europese expansie overzee een aanvang nam vanuit de landen rondom het Middellandse Zee die overigens al eeuwenlang via de zogenaamde zijdedwegen handelsbetrekkingen met Azië onderhielden.

CD2: De Iberiërs en de expansie naar het westelijk halfrond

De Europese expansie in het Atlantische gebied verliep heel anders dan in Azië. Naast het drijven van handel migreerden en produceerden de Europeanen ook naar en in de nieuw veroverde gebieden. Die laatste twee activiteiten hadden dramatische demografische en ecologische gevolgen voor Noord- en Zuid-Amerika. Al vlug na de eerste contacten werden sommige delen van de Nieuwe Wereld een verlengstuk van de Europese maatschappij en economie. De Europese expansie en de daarmee verbonden migraties hebben de Indiaanse bevolking van de Nieuwe Wereld grote economische en demografische schade toegebracht. Miljoenen Europeanen migreerden naar Noord- en Zuid-Amerika om daar een nieuw bestaan op te bouwen, terwijl nog eens miljoenen Afrikanen gedwongen naar de tropische delen van de Nieuwe Wereld zijn vervoerd om te worden ingezet bij de productie van tropische exportgewassen. Het waren vooral de omvangrijke migraties, de hoge sterfte en de onmenselijke leef- en werkomstandigheden van de slaven die deden vermoeden dat Europa veel heeft verdiend in het Atlantische gebied en dat de industrialisering van ons continent en daarmee onze huidige rijkdom het gevolg waren van deze expansie. Het waren de Spanjaarden en Portugezen die als eersten contact maakten met West-Afrika en de Nieuwe Wereld. Rond 1500 waren deze landen goed georganiseerd en centraal bestuurd monarchieën, wier legers de Arabieren hadden weten terug te dringen tot aan de andere kant van de Middellandse Zee. Al spoedig bleken Portugal en Spanje bij hun expansie overzee in elkaars vaarwater te komen en in 1494 bepaalde de Paus bij het verdrag van Tordesillas dat West-Afrika en Brazilië voortaan tot de Portugese invloedssfeer behoorden en de rest van Noord-

CD2: De Iberiërs en de expansie naar het westelijk halfrond

en Zuid-Amerika tot die van Spanje. Relatief snel werd duidelijk dat de Portugezen door tegenwerking van de Afrikanen, in combinatie met de hoge sterfte ten gevolge van tropische infectieziekten, tot niet meer in staat waren dan de vestiging van een aantal handelsposten op de westkust van Afrika. Tegelijkertijd sneden de Iberiërs in de Nieuwe Wereld als een mes door de boter door hun superieure militaire technologie in combinatie met de verwoestende uitwerking van geïmporteerde Europese en Afrikaanse ziekten op hun Indiaanse tegenstanders. Tussen 1500 en 1600 was de Europese expansie in het Atlantische gebied een Iberisch monopolie, maar in het begin van de zeventiende eeuw begonnen ook andere Europese landen belangstelling voor de handel met Afrika en de kolonisatie van Amerika te tonen. Nederlandse koopvaarders ruilden Europese en Aziatische producten tegen stofgoud, ivoor, struisvogelveren en wilde peper in West-Afrika en tegen parels en goud met de Indianen in het Caribische gebied. Daar haalden de Nederlanders ook zout vandaan, toen in de loop van de Tachtigjarige Oorlog de toegang tot zoutpannen van Portugal werd geblokkeerd. In Noord-Amerika, langs de Hudson, stichtten de Nederlanders een aantal handelsvestigingen.

CD3: Portugal en de expansie naar het oostelijk halfmond

Evenals in Spanje vond de Portugese expansie overzee zijn oorsprong in de zogenaamde *reconquista*, de herovering van het Portugese grondgebied op de Moorse bezetters. Van het Iberisch schiereiland verplaatste de strijd zich allengs naar Noord-Afrika. Ook verkenden de Portugezen de Afrikaanse kust in zuidelijke richting op zoek naar een nieuwe vaarroute naar India om zo de wereld van de Islam te omzeilen. Zo leerden zij in de loop van de vijftiende eeuw de heersende windpatronen en stromingen in de Atlantische Oceaan te doorzien. Binnen de feodale samenleving van Portugal bleven de edelen, die in de *reconquista* een hoofdrol speelden, ook in de ontdekkingsstochten een vooraanstaande plaats innemen. Op die manier konden zij bijzondere privileges verwerven bij de kroon. Pauselijke bullen verleenden privileges aan de Portugese kroon om overzee kerken te bouwen en priesters uit te zenden (Dit gebruik werd Padroado genoemd).

CD3: Portugal en de expansie naar het oostelijk halfmond

In de zomer van 1498 bereikte Vasco da Gama de westkust van India. Daar maakten de Portugezen kennis met de eeuwenoude handelswereld van het maritieme Azië. In tegenstelling tot de Spaanse landveroverende conquistadores in Zuid-Amerika drongen de Portugezen niet landinwaarts maar vestigden handelsposten aan de marge van de machtige Aziatische rijken. De *Estado da India* ging zich uitstrekken van de oostkust van Afrika tot aan Japan en China in het Verre Oosten. Na een periode van stormachtige groei zette in de tweede helft van de zestiende eeuw de neergang in. Dit was het gevolg van interne factoren (corruptie, de grote onderlinge afstand tussen de Aziatische vestigingen en een tekort aan manschappen en kapitaal) en externe factoren (Islamitische concurrentie en de komst van de Noord-Europeanen die ook hun plaats opeisten).

CD4: Het Caribische gebied, de WIC en de slavenhandel

Na afloop van het Twaalfjarig Bestand in 1621 werden de Nederlandse handel en kolonisatie in het Atlantische gebied gemonopoliseerd door de nieuw opgerichte West-Indische Compagnie (WIC). Deze compagnie was bijna een afspiegeling van haar oudere zusterorganisatie, de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Aanvankelijk leek één grote allesomvattende maatschappij de Nederlandse expansie vleugels te geven. Het gekoloniseerde gebied in Noord-Amerika, Nieuw-Nederland genoemd, werd flink uitgebreid. Rond 1650 woonden daar duizenden kolonisten en waren er naast de hoofdvestiging Nieuw-Amsterdam op het eiland Manhattan vele kleinere dorpen en gehuchten. Bovendien was het de WIC in 1630 gelukt een deel van Portugees-Brazilië te veroveren, evenals een aantal forten op de Afrikaanse Goudkust en de kust van Angola. In het Caribische gebied werden zes kleine eilanden in bezit genomen die als tussenstation waren bedoeld voor de handel binnen het Nederlands Atlantische imperium. Al die veroveringen trokken maar weinig Nederlandse kolonisten. Voor de plantages in Brazilië haalde de WIC duizenden slaven per jaar uit Afrika.

CD4: Het Caribische gebied, de WIC en de slavenhandel

Zo vlug als het Nederlands Atlantische imperium was opgebouwd, zo vlug ging het grootste deel daarvan weer verloren. Nederlands-Brazilië en Angola werden terugveroverd door de Portugezen, Nieuw-Nederland kwam in Engelse handen en de WIC ging failliet. De compagnie waren de militaire uitgaven boven het hoofd gegroeid. In 1674 werd een tweede WIC opgericht met alleen een monopolie in de slavenhandel. Aanvankelijk verkocht de tweede WIC veel slaven via Curaçao aan de Spaanse kolonisten, maar op den duur werden de nieuwe Nederlandse plantagekoloniën op het vasteland van Zuid-Amerika, Suriname, Berbice, Essequibo en Demerarij, belangrijke afnemers van Afrikaanse slaven. Net als haar voorganger was de tweede WIC een topzware organisatie met een grote overhead, die niet kon concurreren met kleine privé rederijen, van wie een deel illegaal opereerde. Dat de WIC de Nederlandse handel in het Atlantische gebied eerder belemmerd dan bevorderd heeft, blijkt wel uit de groei van de slavenhandel na de afschaffing van het monopolie in 1734. Aan die groei kwam een eind toen in 1773 bleek dat een aantal beleggingsfondsen veel te veel hypotheek had verstrekt aan plantagehouders in Suriname. De meeste planters gingen failliet en de nieuwe eigenaren hadden nauwelijks geld om nieuwe slaven te kopen, terwijl elders in het Caribische gebied juist steeds meer Afrikaanse slaven werden verkocht.

CD5: De VOC in Azië: 1600-1800

In 1585, na de val van het entrepot van de Aziatische handelswaar Antwerpen, vertrokken veel Vlaamse en Brabantse kooplieden naar verschillende havensteden in het noorden die nu zelf handelsvloeden naar Azië gingen uitrusten. In 1602 werden deze activiteiten gebundeld in de *Verenigde Oost-Indische Compagnie* die als doel had: handel drijven in de Oost en afbraak doen aan de overzeese bezittingen van de Spaanse en Portugese vijand. Tussen 1603 en 1663 werd een groot aantal gebieden in Zuidoost- en Zuid-Azië op de Portugezen veroverd. Dankzij de activiteiten van de Nederlandse, Engelse en Franse Oost-Indische compagnieën vonden er grote veranderingen plaats in de Europese consumptiepatronen. De VOC concentreerde zich aanvankelijk op de handel in specerijen waarin een monopolie werd bereikt. Gaandeweg werd ook de export van bedrukte katoentjes uit India naar Europa van groot belang. Na 1700 kwamen koffie uit Java en Chinese thee en porselein het sociale leven opvrolijken. Voor de VOC vormde de handel binnen Azië een belangrijke bron van inkomsten, omdat met de opbrengst daarvan een groot deel van de retourvrachten naar Europa kon worden betaald.

CD5: De VOC in Azië: 1600-1800

Opvallend is hoe de Europese handelscompagnieën zich in de tweede helft van achttiende eeuw ontwikkelden tot territoriale machten: de Nederlanders breidden hun macht op Java en Ceylon uit, de Engelsen in India. In de Indonesische archipel werd de VOC door interventie in successieoorlogen gaandeweg de Javaanse samenleving binnen gezogen. In India lokte de voortdurende rivaliteit tussen de Fransen en Engelsen de Engelse machtsuitbreiding in Bengalen uit. In het Verre Oosten bleef de positie van de Europeanen echter ondergeschikt. In Japan wisten de Nederlanders een bijzondere positie te verwerven die hen in staat stelden om daar als enige Europeanen tot ver in de negentiende eeuw handel te mogen drijven. Alle pogingen van de VOC om eveneens vaste voet te krijgen in China mislukten, maar in de loop van de achttiende eeuw werd de zuidelijke havenstad Kanton in het handelsseizoen voor Europese schepen opengesteld. Aan het einde van de achttiende eeuw ging de VOC ten gronde als gevolg van enorme verliezen tijdens de vierde Engelse oorlog, verregaande corruptie en tenslotte de Franse invasie van 1795.

CD6: De West en de afschaffing van de slavernij

Het is opmerkelijk dat de scherpe daling in de omvang van de Nederlandse slavenhandel en de vele faillissementen onder de plantagehouders in Nederlands West-Indië niet hebben geleid tot afschaffing van de slavenhandel en de slavernij. Die afschaffing ging uit van Engeland, hoewel de slavenhandel en de slavernij in de Engelse koloniën juist erg winstgevend waren. Anders dan in Engeland was in ons land nauwelijks sprake van een invloedrijke lobby van abolitionisten. Dat verklaart waarom de Nederlandse slavenhandel in 1814 is afgeschaft onder druk van Engeland en datzelfde gold ook voor de andere landen met plantagekoloniën. Zonder afschaffing van de slavenhandel zouden er nog miljoenen slaven naar de Nieuwe Wereld zijn verscheept.

Ondanks de controle van de marine van Engeland, Frankrijk en de VS zijn er trouwens nog ongeveer een miljoen slaven illegaal naar de overzijde van de Atlantische Oceaan gebracht, vooral naar Cuba en Brazilië, waar de slavernij pas in 1886 en 1888 werd beëindigd. De illegale slavenhandel naar de Nederlandse koloniën is beperkt gebleven, omdat – weer onder druk van de Engelsen – er in 1826 in Suriname een slavenregister werd ingevoerd, waardoor illegale importen van slaven uit Afrika niet langer konden worden verdoezeld. De handel in Afrikaanse slaven via Curaçao was al aan het einde van de achttiende eeuw tot stilstand gekomen.

CD6: De West en de afschaffing van de slavernij

De afschaffing van de slavernij in Suriname en op de Antillen vond niet eerder plaats dan in 1863, toen bleek dat de batige saldi van het cultuurstelsel op Java ruim voldoende waren om de slavenhouders te compenseren voor het verlies van hun eigendom. Die lange doodstrijd van de slavernij was het gevolg van het feit dat overal waar de slavernij was afgeschaft, de arbeidskosten omhoog gingen en de productie van exportgewassen omlaag. Daarom hielden de slavenbezitters de emancipatie zo lang mogelijk tegen en aarzelden de Nederlandse parlement om de buitenlandse afschaffingswetten te volgen. De dekolonisatie van grote delen van Noord- en Zuid-Amerika noch de geslaagde slavenopstand op het Franse Saint-Domingue en de daarop volgende stichting van de eerste ex-slavenrepubliek Haïti in 1804 hadden daar veel invloed op. Na afschaffing van de slavernij bleek al spoedig dat de ex-slaven de plantages en massen verlieten. Alle koloniale mogendheden in het Caribische gebied lieten daarom contractarbeiders overkomen uit China, Brits-Indië en – alleen voor Suriname – uit Java.

CD7: Van wingewest tot ereschuld: Nederlands-Indië in de negentiende eeuw

Tijdens de Napoleontische oorlogen overmeesterden de Engelsen de Nederlandse overzeese bezittingen in Azië, maar na het tekenen van het verdrag van Wenen werden de meeste vestigingen in de Indonesische archipel, en met name Java, teruggegeven. Daar hadden eerst nog onder maarschalk Herman Daendels (1807-1810), maar vooral tijdens het Engelse interregnum (1811-1817), allerlei bestuurlijke hervormingen plaatsgevonden. Zo maakte de Engelse bewindhebber Sir Thomas Stamford Raffles een einde aan het oude VOC stelsel van gedwongen leveranties en voerde hij het zogenaamde landrente stelsel in. Het Engelse tussenbestuur werd in maart 1816 vervangen door drie Commissarissen Generaal, maar het opperbestuur kwam geheel te berusten bij koning Willem I, die vol goede moed begon met de exploitatie van de koloniale bezittingen. Hij richtte daartoe de Nederlandse Handelsmaatschappij op, maar werd al snel geconfronteerd met veel teleurstellingen. Na de rampzalige Java-oorlog, die de schuldenerfenis uit de VOC tijd nog verder opdreef tot 40 miljoen gulden, benoemde de koning in 1830 Johannes van den Bosch tot gouverneur-generaal. Hij was het brein achter het zogenaamde cultuurstelsel dat moest leiden tot een batig saldo. Economisch gezien bleek dit op de export van tropische producten gerichte stelsel van gedwongen arbeid een enorm succes, maar de uitvoering ervan trok een zware wissel op de Javaanse landbouwers. Tussen 1831-1877 werd 823 miljoen gulden naar Nederland overgemaakt. Deze zogenaamde Indische baten bedroegen in die jaren tussen de 20% en 30 % van de ontvangsten van de Nederlandse schatkist.

CD7: Van wingewest tot ereschuld: Nederlands-Indië in de negentiende eeuw

Na de omwenteling van 1848 kreeg het parlement greep op het bestuur van de koloniën en werden stappen ondernomen om het cultuurstelsel af te schaffen. Belangrijke bestuurlijke hervormingen werden doorgevoerd: een regerings-reglement werd ingesteld en het parlement kreeg inspraak in het opstellen van de koloniale begroting. In 1870 trad de agrarische wet van De Waal in werking die de verplichte suikercultuur ophief en het inheems bezit en beheer van de gronden regelde. Na 1870 brak de liberale periode aan waarin veel privékapitaal werd geïnvesteerd. Niet alleen in de suiker-, thee- en koffieplantages op Java maar ook in de tabaksplantages en kolenmijnen in de buitengewesten zoals Oost-Sumatra. In deze jaren werden tal van ontdekkingsreizen naar het binnenland van Sumatra en Borneo georganiseerd en was er sprake van de opkomst van de moderne - op de tropen gerichte - wetenschap, zoals antropologie, taalkunde, geologie en medicijnen. In het laatste decennium van de negentiende eeuw vond de territoriale afronding van Nederlands-Indië plaats. Enerzijds via diplomatieke dwang (de korte verklaring) en anderzijds met geweld (de oorlogen in Atjeh, Lombok en Bali).

CD8: Het moderne imperialisme

In de loop van de negentiende eeuw begon de Europese expansie aan een tweede leven. Het leek wel of ieder Europees land zoveel mogelijk nieuwe koloniën wilde veroveren zonder zich daarbij de vraag te stellen of de nieuwe veroveringen wel rendabel zouden zijn. Die veroveringszucht staat bekend als het “Moderne Imperialisme”. De veroveringsgolf was vooral goed zichtbaar in Afrika, waar de Engelsen, de Fransen, de Duitsers, de Belgen en ook de Italianen op den duur koloniën verwierven. Portugal en Nederland deden daar niet aan mee. Nederland sloot een verdrag met Engeland, waarin de verkoop van zijn handelsforten op de Goudkust (het tegenwoordige Ghana) aan dat land werd geregeld. In dat verdrag werd het Nederland, als tegenprestatie, toegestaan om contractarbeiders voor Suriname te werven in Brits-Indië en om de bewoners van Atjeh onder Nederlands koloniaal gezag te brengen. Het verdrag met Engeland lijkt er enerzijds op te duiden dat Nederland niet heeft deelgenomen aan het Moderne Imperialisme, omdat het in Afrika juist overzees bezit heeft afgestoten. Aan de andere kant heeft Nederland zijn koloniale gezag in Azië wel uitgebreid, zij het binnen de reeds afgebakende grenzen. Om het “Moderne Imperialisme” te verklaren zijn bibliotheken vol geschreven. Was de veroveringsgolf veroorzaakt door onderconsumptie in de koloniale moederlanden, zoals de Engelse journalist Hobson veronderstelde, of was het een fase in de ontwikkeling van het kapitalisme zoals Marx en Lenin dachten te weten? Later, in de jaren dertig, opperde de Oostenrijkse econoom Joseph Schumpeter het idee dat het kolonialisme en imperialisme populair waren onder die personen

CD8: Het moderne imperialisme

en bedrijven die thuis de concurrentie niet meer aankonden en zich in de koloniën overzee konden afschermen. In de jaren vijftig oordeelden de *dependentistas* uit Latijns-Amerika dat er geen verschil tussen het kolonialisme en het Moderne Imperialisme bestond. Beide expansiesystemen waren bedoeld om rijkdom van de koloniën over te hevelen naar de moederlanden. Dat verklaart waarom het Westen zo rijk was en Latijns-Amerika bewust was “onderontwikkeld” en daardoor zat opgescheept met een economie die eenzijdig was gericht op de export van goedkope agrarische producten. Het idee van “onderontwikkeling” werd overgenomen door de Amerikaanse socioloog I. Wallerstein, die het kolonialisme en imperialisme als middelen zag om niet alleen Latijns-Amerika, maar ook Afrika en Azië tot eenzijdig ontwikkelde producenten te maken voor de kapitalistische kernlanden in de wereld. De meeste historische studies daarentegen, zoals *Africa and the Victorians* van Robinson en Gallagher en *British Imperialism, 1688-2000* van Cain en Hopkins laten zien dat slechts een kleine groep personen en bedrijven van het kolonialisme en het Moderne Imperialisme hebben geprofiteerd en dat de kosten voor het bestuur en de verdediging van de koloniën ten laste van de moederlandse belastingbetalers kwamen.

CD9: De laat-koloniale staat, van ethische politiek tot wereldoorlog

Rond 1900 had Nederlands-Indië zijn uiteindelijke territoriale omvang gekregen en werd het duidelijk dat er een economische teruggang viel te bespeuren, de zogenaamde “mindere welvaart.” In Nederland kwamen de confessionele partijen aan de macht. Bij de troonrede van 1901 werd het nieuwe program van de ethische politiek ontvouwd. Nederland voelde een morele roeping de inheemse bevolking terug te betalen voor het batig slot.

Het nieuwe programma, dat de inheemse bevolking moest “opheffen”, beoogde ingrijpende administratieve en politieke hervormingen en richtte zich op het uitvoeren van drie grote thema’s: educatie, irrigatie en transmigratie vanuit het overbevolkte Java naar de buitengewesten. In 1918 werd de Volksraad ingesteld, een deels gekozen, deels door het opperbestuur benoemde volksvertegenwoordiging die alleen adviesrecht had. Onder educatie verstond men: volksopvoeding door onderwijs en gezondheidszorg. Met grote irrigatieprojecten werd op Java het landbouwareaal uitgebreid en de (trans)migratie beoogde een deel van de bevolking van het overbevolkte Java over te brengen naar de dunbevolkte buitengewesten.

Toch is de doelstelling om een moderne multi-etnische Indische samenleving tot stand te brengen op basis van associatie geen succes geworden door ontwikkelingen binnen de koloniale samenleving en daarbuiten. Allereerst was de inheemse bevolking de krachten gaan bundelen in vakbonden, religieuze organisaties zoals de Sarekat Islam en Muhammadiyah, en culturele bewegingen als Taman Siswa.

CD9: De laat-koloniale staat, van ethische politiek tot wereldoorlog

Als gevolg van de economische veranderingen werden de onderlinge verschillen tussen de diverse etnische groeperingen groter. Verdeeld in drie groepen waren dat de Europeanen, inlanders en vreemde oosterlingen. Ook het onderwijs creëerde bewustwording van het verschil in status tussen de Europeanen en de inheemsen. Net als eerder in China, Japan en India ontstond op Java begin jaren twintig een uitgesproken nationalistische beweging die de genadeslag gaf aan wat er dan nog overgebleven was van de ethische politiek.

Na de mislukte communistische opstand van 1926 leek het laat-koloniale bewind weer stevig in het zadel te zitten, maar economische oorzaken zoals de wereldcrisis verhinderden de regering haar programma’s uit te voeren. Het aantal scholen op verschillende niveaus bleef ver achter bij de planning en dit leidde onder meer tot het ontstaan van zogenaamde wilde scholen waar particulier onderwijs werd gegeven op nationalistische grondslag. Tenslotte gaven de politieke ontwikkelingen in Oost-Azië de doorslag. In 1931 viel Japan Manchurië binnen en enkele jaren later China zelf. Daarmee nam een enorme Japanse machtsuitbreiding een aanvang, eerst naar Oost-Azië en vervolgens naar Zuidoost-Azië. Eind 1941 raakte ook Nederlands-Indië in de Pacific War betrokken en enkele maanden later kwam met de Japanse invasie het koloniale rijk van Nederlands-Indië ten einde.

CD10: De dekolonisatie

Het besef dat koloniën de moederlandse belastingbetaler veel geld kostten en dat de voordelen slechts ten goede kwamen aan een kleine elite, zou de dekolonisatie krachtig moeten hebben bevorderen, zeker nadat in de koloniale moederlanden het algemeen kiesrecht was ingevoerd. Toch is dat niet meteen het geval. Koloniën gaven het moederland internationaal meer aanzien en dat gold *a fortiori* voor het

kleine Nederland. Na de Tweede Wereldoorlog bleek het echter steeds moeilijker om de koloniale banden te handhaven. De twee antikoloniale machten, de VS en de Sovjet-Unie, hadden aan gewicht gewonnen.

Daarnaast waren de koloniale moederlanden zeer verzwakt na de oorlog en had het nationalisme in de koloniën, vooral in Azië, aan kracht gewonnen. Trouwens, al ver voor WO II waren die koloniën, waarvan de grote meerderheid van de bevolking oorspronkelijk uit Europa afkomstig was, gedekoloniseerd. Na 1945 zette Engeland de eerste stap om ook de bestuurskoloniën met alleen een kleine Europese bovenlaag te dekoloniseren, te beginnen met Brits-Indië. Frankrijk, Nederland en Portugal aarzelden veel meer, voerden zelfs oorlog tegen de nationalistes, maar moesten op den duur toegeven onder druk van de VS (dekolonisatie Nederlands-Indië) en de Sovjet-Unie (dekolonisatie Vietnam).

CD10: De dekolonisatie

Moeilijker was de dekolonisatie van de handelsposten en de plantagekoloniën met een gemengde niet-westerse bevolking. Sommige handelsposten behielden een aparte status (Hong-Kong, Macao, Gibraltar), andere verdwenen (Aden, Goa). Ook de plantagekoloniën werden door de Engelsen gedekoloniseerd, de Fransen maakten er “départements d’outre-mer” van en Nederland voerde een zwalkende dekolonisatiepolitiek in de West: eerst interne autonomie met behoud van de koninkrijksband, maar in 1975 toch de volledige dekolonisatie van Suriname.

De meeste problemen veroorzaakten de koloniën met een gemengde westerse en niet-westerse bevolking, zoals Algerije en delen van zuidelijk Afrika (Zuid-Afrika, Angola, Mozambique), maar ook daar werden op den duur en na verbitterde oorlogen de koloniale banden verbroken. Daar staat tegenover dat in veel gedekoloniseerde landen de koloniale ambtenaar is vervangen door de westerse ontwikkelingswerker en dat de economische verhoudingen aanvankelijk onveranderd bleven: het Westen bleef dure industrieproducten en hoogwaardige diensten leveren, Afrika en Azië goedkope agrarische producten. Het neokolonialisme leek net zo desastreus voor de economische ontwikkeling van de gedekoloniseerde landen als het kolonialisme zelf. De opkomst van de Aziatische tijgers (Zuid-Korea, Taiwan, Vietnam, Maleisië, India) laat zien dat die analyse niet klopt, hoewel de situatie in veel van de voormalige koloniën in Afrika zorgelijk blijft.

Literatuurlijst

CD1. West-Europa aan de vooravond van de expansie overzee

David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations; Why Some Are So Rich and Some So Poor* (New York: Norton 1998)

J.R. McNeill and William McNeill, *The Human Web, A Bird's-eye View of World History* (New York: Norton 2003)

Itinerario, International Journal on the History of European Expansion and Global Interaction (Cambridge: Cambridge UP) 1976-

CD2. De Iberiërs en de expansie naar het westelijk halfrond

Jack Greene en Philip Morgan, *Atlantic History: A Critical Appraisal* (Oxford University Press, 2008)

James Lockhart en Stuart B. Schwartz, *Early Latin America: a history of colonial Spanish America and Brazil* (Cambridge: Cambridge University Press 1983)

CD3. Portugal en de expansie naar het oostelijk halfrond

Sanjay Subrahmanyam, *The Portuguese Empire in Asia 1500-1700* (London: Longman 1993)

Literatuurlijst

CD4. Het Caribisch gebied, de W.I.C. en de slavenhandel

P.C. Emmer, *The Dutch in the Atlantic Economy, 1550-1880. Trade, Slavery and Emancipation* (Aldershot: Ashgate 1998)

J. Postma en V. Enthoven (Eds), *Riches from Atlantic Commerce. Dutch Transatlantic Trade and Shipping 1585-1817* (Leiden: Brill 2003)

CD5. De V.O.C. in Azië: 1600 - 1800

J.R. Bruijn, F.S. Gaastra and I. Schöffer (Eds), *Dutch Asiatic Shipping in the 17th and 18th Centuries* (The Hague: Martinus Nijhoff 1979-1987) 3 vols.

Femme Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen: Walburg Pers 2009)

Els M. Jacobs, *Koopman in Azië, De handel van de VOC tijdens de 18e eeuw* (Zutphen: Walburg Pers 2000)

Holden Furber, *Rival Empires of Trade in the Orient 1600-1800* (Minneapolis: University of Minnesota Press 1976)

CD6. De West en de afschaffing van de slavernij

P.C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel, 1500-1850* (Amsterdam: Arbeiderspers, 2003, 2de druk)

Literatuurlijst

CD7. Van wingewest tot ereschuld: Nederlands-Indië in de negentiende eeuw

J. van Goor, *De Nederlandse Koloniën, Geschiedenis van de Nederlandse expansie*

(Den Haag: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht n.d.)

H.W. van den Doel, *De stille macht. Het Europese binnenlands bestuur op Java en Madoera 1808-1940* (Amsterdam: Bert Bakker 1994)

C. Fasseur, *De Indologen, Ambtenaren voor de Oost 1825-1950* (Amsterdam: Bert Bakker 1993)

CD8. Het moderne imperialisme

R. Robinson and J. Gallagher, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism* (New York: St Martin's Press 1968)

H.L. Wesseling, *Europa's koloniale eeuw, 1815-1919* (Amsterdam: Bert Bakker 2003)

M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het Moderne Imperialisme, Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw 1985)

Literatuurlijst

CD9. De laat-koloniale staat, van ethische politiek tot wereldoorlog

H.W. van den Doel, *Zover de wereld strekt. De geschiedenis van Nederland Overzee vanaf 1800* (Amsterdam: Prometheus 2011)

F. Gouda, *Dutch Culture Overseas: Colonial Practice in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam: Amsterdam U.P. 1995)

CD10. De dekolonisatie

Martin Shipway, *Decolonization and its Impact. A Comparative Approach to the End of the Colonial Empires* (Oxford: Blackwell 2008).

H.W. van den Doel, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië* (Amsterdam: Prometheus 2000)

Van Babylon tot New York

Hoorcollege over
5000 jaar stads-
geschiedenis

Sprekers:
Fik Meijer,
Paul Knevel,
Herman Beliën

De menselijke toon

Hoorcollege over
de filosofie
van de moderne
mens

Spreker:
Ger Groot

Tweede Wereldoorlog

Hoorcollege over 's werelds
grootste gewapende
conflict

Spreker:
Maarten van
Rossem

Klinkende geschiedenis

Hoorcollege over
de westerse muziek-
geschiedenis

Spreker:
Leo Samama

Vaderlandsliefde

Hoorcollege over
nationaal gevoel en
nationalisme in
Europa

Spreker:
Joep Leerssen

Aarde en klimaat

Hoorcollege over
de geologische
geschiedenis en
toekomst van
onze planeet

Spreker: Salomon
Kroonenberg

Overspelige vrouwen

Hoorcollege over
desperate housewives
in de wereld-
literatuur

Spreker:
Maarten
van Buuren

Christiaan Huygens

Hoorcollege over de echte
natuurwetenschap

Spreker:
Vincent Icke

Godsgeloof of atheïsme?

Hoorcollege over de
filosofische strijd
der wereld-
beschouwingen

Spreker:
Herman Philipse

De waarde van het woord

Hoorcollege over
de Nederlandse
literatuur
en cultuur in
de 19e eeuw

Spreker:
Marita Mathijssen

Het romantische bewustzijn

Hoorcollege over
de hedendaagse
cultuurfilosofie
van de
romantiek

Spreker:
Maarten Doorman

Einstein

Hoorcollege over
de grondlegger
van de moderne
natuurkunde

Spreker:
Erik Lagendijk

Het Sovjetexperiment

Hoorcollege over de
moderne geschiedenis
van Rusland

Spreker:
Henk Kern

Wat is kunstgeschiedenis?

Hoorcollege over de
geschiedenis
van de kunst als
moderne
wetenschap

Spreker:
Kitty Zijlmans

Kritisch denken

Hoorcollege over
het ontwikkelen
van heldere
ideeën en
argumenten

Spreker:
Johan Braeckman

Cultuurgeschiedenis van Nederland

Hoorcollege over
de historische
ontwikkeling
van de Neder-
landse identiteiten

Spreker: Herman Pleij

Levenslot of levenskunst?

Hoorcollege over de
levensvisies van
grote denkers
en schrijvers

Sprekers:
Joep Dohmen en
Maarten van Buuren

De taal van muziek

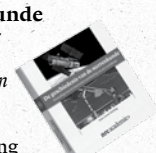
Hoorcollege over het
begrijpen
van muzikale
ideeën
en composities

Spreker:
Leo Samama

De geschiedenis van de sterrenkunde

Hoorcollege over
de historische
ontwikkeling van
ons wereldbeeld

Spreker:
Govert Schilling

Populisme

Hoorcollege over de
geschiedenis van
de populistische
politiek in
Nederland

Spreker:
Maarten van Rossem

Spinoza

Hoorcollege over
zijn leven, werk
en tijdgenoten

Spreker:
Wiep van Bunge

De Wetenschappelijke Revolutie

Hoorcollege over grote
denkers en thema's
uit de wetenschap-
geschiedenis

Spreker:
Floris Cohen

Het ontstaan van dier en mens

Hoorcollege over
de evolutie van
de gewervelde
dieren

Spreker:
Jelle Reumer

Kijk voor
meer informatie op
nrcacademie.nl

